

Hoe spreek je vreemde woorden uit? Om dat te weten te komen kun je bestaande uitspraakwoordenboeken raadplegen, maar het is een publiek geheim dat die boeken niet gebaseerd zijn op onderzoek. Marinel Gerritsen en Renée van Bezooijen hebben een begin gemaakt met zo'n onderzoek.

Het vierde en laatste deel van hun serie gaat over de Griekse/Latijnse woorden *scepter*, *sceptisch*, *euthanasie*, *therapeut*, *auto* en *Australië*.

Uitheimse woorden in Nederlandse mond [4]*

Grieks/Latijns *sc-*, *eu-* en *au-*

Marinel Gerritsen en Renée van Bezooijen - Vakgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectologie, KU Nijmegen

↳ SCEPTER EN SCEPTISCH

Scepter is ontleend aan het Latijnse *sceptrum*, dat teruggaat op het Griekse *skeptron*. We vinden het in het Middelnederlands in de vorm *sceptre*, *ceptre* en *scheptre*. In het veertiende deel van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT), uit 1936, staat de vorm *schepter*, maar in de woordenboeken van het hedendaagse Nederlands wordt alleen *scepter* genoemd. De Latijns-Griekse herkomst van het woord was waarschijnlijk nog zo duidelijk dat de opmars van de vernederlandsste vorm gekeerd kon worden.

Sceptisch is nog niet zo lang geleden in het Nederlands geïntroduceerd. We vinden het volgens het WNT voor het eerst in Nicolaas Beets' *Camera Obscura* (1837). Het woord is ontleend aan het Griekse *skeptikos* 'zich bezighoudend met onderzoek'. Het is via het Franse *sceptique* of het Duitse *skeptisch* in het Nederlands gekomen.

De uitspraakgidsen voor het standaard-Nederlands van De Coninck (1970) en Paardekooper (1978) adviseren de *sc* in *scepter* en *sceptisch* als [s] uit te spreken. Voor beide woorden voegt De Coninck daar nog de uitspraak [sk] aan toe. Blancquaert (1953) schrijft de uitspraak *schepter* voor, tegenover *septisch*, *scheptisch* of *skeptisch*.

De 75 vrouwen die deelnamen aan ons onderzoek blijken maar twee van de drie mogelijkheden te kiezen: [s] en [sk]. Hoe moeten die [s] en [sk] nu worden gekarakteriseerd?

De *c* in *sc* wordt voor de klinkers *a*, *o* en *u* in het algemeen als *k* uitgesproken (*scala*, *score*, *sculptuur*). Voor de klinkers *i* en *e* wordt de *c* meestal een *s*, behalve als die woorden teruggaan op het Grieks, zoals *scepter* en *sceptisch*: dan komt naast [s] ook [sk] voor. Zo bezien kan de [s] in *scepter* en *sceptisch* worden beschouwd als spellinguitspraak. Zij komt overeen met de normale uitspraak van de (s)c voor de *i* en *e*; vergelijk *scène* en *science-fiction*. De [sk]-variant kan worden gezien als een benadering van de oorspronkelijke Latijnse en Griekse uitspraak.

In de volgende tabel staat hoe de vrouwen beide woorden uitspraken.

Tabel 1

	scepter		sceptisch	
	Grieks [sk]	spelling [s]	Grieks [sk]	spelling [s]
standaardtaalsprekers (NL)	6	9	7	8
Bedum (NL)	3	12	5	10
Valkenburg (NL)	8	7	9	6
Tielt (B)	8	7	8	7
Den Haag (NL)	12	3	12	3
totaal	37	38	41	34
%	49%	51%	55%	45%

Uit de totalen van de tabel blijkt dat de [s]- en [sk]-uitspraak in beide woorden nagenoeg even vaak voorkomen. Het merendeel van de vrouwen zegt óf in beide woorden [s] óf in beide woorden [sk].

Voor het veelvuldig gebruik van [sk] bij de Haagse vrouwen wekt verwondering. Het is de groep die vergeleken met de andere vier groepen de laagste opleiding heeft. Daarom is het nauwelijks te verwachten dat ze [sk] gebruiken omdat ze weten dat dat de Griekse uitspraak is. Wellicht laten zij zich juist door hun lagere opleiding bij de keuze tussen [s] dan wel [sk] niet leiden door de klanken die op *sc* volgen, maar door de frequentie waarmee *sc* als [s] of [sk] wordt uitgesproken, en valt hun keuze bij onbekende woorden op de vorm die het meest voorkomt: de [sk].

● THERAPEUT EN EUTHANASIE

De Griekse woorden *therapeut* en *euthanasie* staan geen van beide in het WNT. *Euthanasie* werd in 1924 voor het eerst opgenomen in Van Dale. *Therapeut* staat al in het woordenboek dat als de eerste druk van Van Dale wordt beschouwd, het *Nieuw woordenboek der Nederlandsche Taal* van de gebroeders Calisch uit 1864. Beide woorden zijn ontleend aan het Grieks: *therapeutes* 'dienaar', 'verzorger', en *euthanasia* 'een schone dood'.

Voorzover er adviezen over de uitspraak van deze woorden worden gegeven, zijn ze in alle drie de uitspraakgidsen gelijklopend: in beide gevallen mag de *eu*

worden uitgesproken als in *heus* én als in *muis*.

De deelnemers aan ons onderzoek gebruiken beide varianten: de [eu] en de [ui]. Daarnaast troffen we in Valkenburg ook de [uu] van zuur aan. Omdat in het dialect van Valkenburg de standaard-Nederlandse [ui] als [uu] wordt uitgesproken, hebben we de [uu] in *euthanasie* en *therapeut* opgevat als een door het dialect beïnvloede benadering van de [ui]. De [uu]- en [ui]-varianten zijn daarom samengevoegd. De [eu]-uitspraak hebben we spellinguitspraak genoemd, omdat zij correspondeert met de in het Nederlands gebruikelijke uitspraak van de lettercombinatie eu. De [ui] kan beschouwd worden als een benadering van de oorspronkelijke Griekse uitspraak. Dat is de uitspraak die op school wordt onderwezen – hoewel het niet zeker is dat de Grieken de lettercombinatie eu inderdaad op deze wijze hebben uitgesproken.

	euthanasie		therapeut	
	Grieks spelling [ui]	[eu]	Grieks spelling [ui]	[eu]
standaardtaalsprekers (NL)	10	5	14	1
Bedum (NL)	1	14	1	14
Valkenburg (NL)	5	10	3	12
Tielt (B)	0	15	0	15
Den Haag (NL)	4	11	3	12
totaal	20	55	21	54
%	27%	73%	28%	72%

Als we naar de totalen in de tabel kijken, zien we dat voor alle twee de woorden de spellinguitspraak [eu] ongeveer driemaal zo vaak voorkomt als de Griekse uitspraak [ui]. Deze verdeling geldt echter niet voor alle vijf groepen. De sprekers van het standaard-Nederlands gebruiken veel vaker de Griekse uitspraak dan de andere sprekers. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan hun hogere – vaak gymnasiale – opleiding.

● AUTO EN AUSTRALIË

Auto, als afleiding van *automobiel*, is een relatief jong woord. Het is in deze betekenis voor het eerst in 1899 in het Nederlands gesignaleerd, twee jaar nadat de eerste auto's in Nederland rondreden. Daarna verspreidde *auto* zich in ijtempo. Kwam het woord helemaal niet voor in het A-deel van het WNT (1898), in het supplement op dat A-deel uit 1956 bestrijken *auto* en de afleidingen ervan maar liefst zestien kolommen.

De naam *Australië* is al in 1622 in het Nederlands aangetroffen. Het is een ontlending aan het Spaanse *Australia*, een modern-Latijnse nieuwvorming van *terra* 'land' en *auster* 'zuid', 'zuidenwind'. Na het begin van de 17de eeuw komt de naam *Australië* in Nederland een tijdlang niet meer voor: het werelddeel wordt aangeduid met namen als *Zuidland*, *Zuid-Wereld*, *Zuid-Indië*, *vijfde werelddeel*. In de 19de eeuw raakt de naam *Australië* weer in gebruik, waarschijnlijk onder invloed van het Engelse *Australia*.

Blancquaert adviseert *auto* met een [au] uit te spreken. De Coninck en Paardekooper bevelen zowel [au] als [o] aan. Volgens het WNT, Supplement eerste deel (1956), zou in het begin van de 20ste eeuw de [o]-uitspraak het meest worden gebruikt onder invloed van de internationaal belangrijke rol van Frankrijk in de auto-industrie. In de loop der tijd werd de [o] echter steeds meer vervangen door een [au].

Het woord *Australië* is in de uitspraakgidsen niet opgenomen. Paardekooper noemt wel *Australiër* en *Australisch*, en adviseert voor die woorden de [au].

[AU] RUKT OP

Hoe spreken onze 75 sprekers de au in *auto* en *Australië* uit? Uit de volgende tabel blijkt dat ze in beide woorden zowel [o] als [au] gebruiken. Het is moeilijk om deze twee uitspraakvarianten te karakteriseren. De [au] kan ten eerste als etymologische variant aangemerkt worden: het Griekse *autos* en het Latijnse *auster* worden alle twee met een [au] uitgesproken. Maar de [au] kan ook als spellingvariant worden beschouwd: zij wordt uitgesproken zoals ze gespeld wordt. De uitspraak [o] van de au in *auto* komt uit het Frans, maar de herkomst van de [o] in *Australië* is duister. Het is mogelijk dat het een mislukte poging is de beginklank van het Engelse *Australia* te imiteren.

Als we naar de totalen kijken, zien we dat in beide woorden veel vaker voor [au] wordt gekozen dan voor [o]. Het is aan de hand van onze gegevens niet uit te maken of deze [au] als een etymologische of een spellinguitspraak beschouwd moet worden.

	auto		Australië	
	Grieks/spelling [au]	Frans [o]	Latijn/spelling [au]	Engels(?) [o]
standaardtaalsprekers (NL)	8	7	12	3
Bedum (NL)	14	1	13	2
Valkenburg (NL)	15	0	11	4
Tielt (B)	15	0	10	5
Den Haag (NL)	8	7	9	6
totaal	60	15	55	20
%	80%	20%	73%	27%

Auto is overigens een van de weinige woorden waarvan de uitspraak al eens eerder is onderzocht. J. de Rooy liet in 1957 32 Nijmeegse studenten die voor het grootste deel uit Limburg afkomstig waren, zinnen met het woord *auto* erin in het standaard-Nederlands voorlezen. 59% van hen sprak een [au] uit en 41% een [o]. Als we deze gegevens vergelijken met de uitspraak van de Valkenburgse deelnemers aan ons onderzoek, zien we een zeer grote afname van [o]: van 41% naar 0%. De [au]-uitspraak is dus in opmars. <

* De vorige drie afleveringen van deze serie staan in het januari-, april- en juli/augustusnummer van dit jaar.